

Vztah sociální a prostorové struktury a jeho úloha v procesu společenského vývoje o společenské změny nebyl dosud v marxistické sociologii dostatečně teoreticky osvětlen, ačkoli jak teorie a výzkum sociální struktury, tak i výzkum územní diferenciaci hlubší teoretickou konceptualizací problému čím dál tím více postrádají. Potřeba proniknout teoreticky a potom i empiricky k podstatě vztahu mezi sociální a prostorovou strukturou, resp. k teritoriálním aspektům utváření životních podmínek a sociální struktury, vyplývá již z povahy dynamiky sociální struktury ve vyspělé socialistické společnosti. V procesu sblížování sociálních tříd a vrstev, tzn. v procesu homogenizace společnosti v dimenzi základních sociálně ekonomických určení společenských tříd a skupin, se odkrývají dosud spíše zakryté roviny diferenciaci, jež se na pozadí převážně třídní struktury jeví zatím jako nepodstatné a sekundární. K těmto rovinám, jež postupně nabývají na významu, patří nepochybně i rovina územní diferenciaci životních podmínek, jež jsou nedílnou součástí vývoje a reprodukce sociální struktury, vývoje a reprodukce individuálních životních šancí v územní struktuře společnosti.

Východím pojmem teoretické konceptualizace i empirického uchopení vztahu mezi sociální a prostorovou strukturou společnosti může být pojem sociálně prostorové struktury. Ačkoli se v této stati nemůžeme zabývat hlubšími teoretickými úvahami,⁽²⁾ je třeba alespoň zhruba tento pojem vymezit. *Pojem sociálně prostorové struktury vyjadřuje propojení a vzájemné souvislosti mezi územní diferenciací (resp. nerovnostmi v životních podmínkách v územní struktuře společnosti) a sociální diferenciací (tj. nerovnostmi zakotvenými v sociálně třídní struktuře společnosti).*

Na utváření charakteru sociálně prostorové struktury společnosti se ve vzájemné interakci podílejí tři roviny diferenciaci:

A. *stupeň sociální diferenciaci* (nerovnosti v životních podmínkách vyplývající z charakteru sociálně třídní struktury společnosti);

B. *stupeň územní diferenciaci životních podmínek* vyplývající z rozdílného stupně rozvinutosti regionů (industrializace, urbanizace atd.);

C. *rozdíly v sociální struktuře regionů* (rozdíly v zastoupení jednotlivých sociálních skupin a vrstev mezi jednotlivými regiony, vyplývající především z jejich ekonomické specializace a z rozvinutosti jednotlivých sektorů a odvětví národního hospodářství).

Přitom je třeba zdůraznit, že společným jmenovatelem všech těchto dimenzí, jež ve vzájemných vztazích utvářejí sociálně prostorovou strukturu společnosti, je její sociálně ekonomická a politická struktura.

Právě sociálně ekonomická a politická struktura společnosti (a především

(1) Tato stat' je založena na výsledcích komplexněji pojatého výzkumu sociálně prostorové struktury ČSSR, který autor uskutečňuje spolu s dr. J. Musilem, CSc., a ve spolupráci se skupinou pro využití statistických dat ÚFS ČSAV (dr. M. Illner, B. Princová, prom. geog., ing. J. Patočka). Autor v této souvislosti děkuje členům skupiny za poskytnutí banky dat o československých okresech a za cenné rady a připomínky při jejich zpracování a interpretaci.

(2) Podrobněji se touto problematikou zabýváme ve stati: P. Matějů — J. Musil: *Společnost — prostor — jedinec*. Sociologický časopis 1981, č. 4.

charakter výrobních vztahů) do značné míry určuje vztahy a vzájemné souvislosti mezi uvedenými rovinami diferenciací. V souvislosti se sbližováním sociálních skupin a tříd v socialistické společnosti (rovina A) se zákonitě zmenšuje i význam územních rozdílů v sociální struktuře (rovina C), neboť sama sociální struktura v sobě nese stále slabší „diferenciační obsah“, jinými slovy rozdíly v sociální struktuře regionů mají v územní diferenciaci životních podmínek stále menší význam. Avšak odstraňování nerovností v životních podmínkách v sociálně třídní dimenzi má jinou temporalitu než proces vyrovnávání životních podmínek mezi jednotlivými regiony, vyplývající ze stupně jejich ekonomické a sociální rozvinutosti (rovina B). Překonávání územních rozdílů v životních podmínkách je mnohem obtížnější a dlouhodobější proces, protože předpokládá změny historicky fixovaných materiálních struktur, kulturních vzorů, změny v dlouhodobě utvářených vzorcích demografického chování atd. *Proto je rovina územní diferenciaci životních podmínek důležitou součástí vývoje a reprodukce sociálně třídní struktury společnosti, neboť ve spojení s ostatními rovinami (povaha sociálně třídní diferenciaci a rozdíly v sociální struktuře regionů) tvoří hlavní osu vývoje sociálně prostorové struktury společnosti.*

Všimněme si proto této roviny poněkud podrobněji. Územní diferenciaci životních podmínek odráží rozdíly jak v geograficko-přírodních podmínkách, tak — a to čím dál tím výrazněji — ve struktuře, kvantitě a kvalitě na daném území fixovaných výsledků společensko-historického vývoje. Jednoduše řečeno, územní diferenciaci, tak jak k ní přistupuje sociologie či sociální ekologie, je výsledkem dlouhodobých procesů územní alokace zdrojů ekonomického růstu (v závislosti na geograficko-přírodních podmínkách), rozmístování investic do infrastruktury a vybavení sídel, uplatňování územních hledisek v sociální politice, územních rozdílů ve vývoji demografické struktury atd. V tomto smyslu je určitý stav územní diferenciaci společnosti výsledkem dlouhodobého historického vývoje a představuje strukturu relativně rezistentní vůči krátkodobým změnám.

V souvislosti s těmito úvahami je třeba upozornit na to, že v pojmu územní diferenciaci není obsažen hodnotící aspekt (proto používáme pojmu územní diferenciaci, a nikoli územní nerovnosti, který přímo implikuje určité hodnocení). Územní diferenciaci není samozřejmě jevem apriori negativním. Lze nalézt celou řadu společensko-ekonomických jevů, jež právě tím, že jsou v území rozloženy „nerovnoměrně“, přispívají k efektivnímu fungování systému. Jejich územní diferenciaci je tedy spíše „funkční“ než „disfunkční“. Vezměme jako elementární příklad prostorovou distribuci ekonomických aktivit, která je podmíněna mimo jiné efektivním využitím územně nerovnoměrně rozložených zdrojů (na jedné straně například vysoce bonitní půda, na druhé straně surovinné zdroje pro těžký průmysl nebo vysoká koncentrace kvalifikované pracovní síly atd.).

Problém územní diferenciaci jakožto sociální problém, a tedy jako jev negativní, se však objevuje především tehdy, jestliže z ekonomického hlediska *pozitivní* aspekty územní diferenciaci vytvářejí a prohlubují nerovnosti v životních podmínkách v nejširším významu tohoto pojmu, neboť tím se obrací ve svůj protiklad, v jevy a procesy z hlediska sociálního rozvoje negativní, z hlediska vývoje společensko-ekonomického systému nakonec disfunkční.

Propojení výhod a ekonomické efektivity územní diferenciaci ekonomických aktivit s politickým programem homogenizace životních podmínek, jež je charakteristické pro cíle socialistické společnosti, vytváří předpoklady k tomu, *aby na bázi žádoucí ekonomické specializace regionů, provázené jejich vzá-*

jemnou integrací (směřující k vyšší „komplexitě“ systému), docházelo nikoli k další diferenciaci, ale naopak k homogenizaci životních podmínek a životních šancí jedinců, sociálních skupin a tříd.

V této souvislosti se ukazuje, že společenský vývoj je v *dlouhodobé perspektivě* spojen na jedné straně s rostoucí územní diferenciací, na druhé straně však se zvyšující se integrací územních jednotek v rámci společensko-ekonomického systému jako celku a s vyrovnáváním rozdílů v životních podmínkách. Tyto dlouhodobě probíhající procesy „rozdílnosti“ a „sjednocování“ směřující ke stále větší „komplexitě“ systému jsou však z relativně *krátkodobého hlediska* provázeny procesy, jež v určitých fázích vývoje mohou vést ke zvětšování nerovností v životních podmínkách, přičemž teprve po dosažení určitého bodu vývojové křivky dochází k jejich postupné homogenizaci, a to na vyšší kvalitativní úrovni.

Analýza sociálně prostorové struktury, tak jak jsme si ji pracovně vymezili na začátku, umožňuje odhalit uvedené zákonitosti územní podmíněnosti vývoje a reprodukce sociálně třídní struktury společnosti, tj. umožňuje zjistit:

1. do jaké míry je postavení jedince v systému životních podmínek společnosti zprostředkováno jeho místem v územní struktuře společnosti (problém stupně územních nerovností životních podmínek);
2. do jaké míry je i vlastní postavení v sociálně třídní struktuře společnosti podmíněno místem jedince v její územní struktuře (význam územních nerovností ve vývoji a reprodukci sociálně třídní struktury).

V této stati se chceme pokusit o naznačení tohoto problému na příkladu rozdílů mezi ČSR a SSR. Není neznámou skutečností, že tyto dva velké územní celky se od sebe liší jak svou minulostí, tak i dynamikou vývoje po druhé světové válce. Uvažujeme-li o charakteru sociálně prostorové struktury těchto celků, lze oprávněně předpokládat, že i jejich současná situace je dosti odlišná, ačkoli v globálních mírách rozvinutosti můžeme pozorovat téměř ve všech oblastech vysoký stupeň vyrovnání. Naši výchozí hypotézou je tedy tvrzení, že sociálně prostorové struktury ČSR a SSS se liší, a to jak v důsledku rozdílné „výchozí“ situace v roce 1948, tak v důsledku rozdílné dynamiky vývoje po válce.

Uvedená hypotéza se opírá o marxistické pojetí vývoje sociálně prostorové struktury společnosti, vycházející z principiálního významu ekonomické a sociálně politické struktury společnosti, která je základním momentem působícím na procesy územní alokace zdrojů ekonomického rozvoje i redistribuce jeho efektů v prostoru. V protikladu k některým soudobým buržoazním koncepcím úlohy státu v řešení územních nerovností, podle nichž prostor je v podstatě materiálním zdrojem, jímž může být „manipulováno“ podle toho, jakými cíli a hodnotami se řídí ti, kteří rozhodují o alokacích a redistribuci, vycházíme z hluboké historické podmíněnosti charakteru sociálně prostorové struktury a charakteru územní diferenciace životních podmínek. Diferenciaci ve stupni ekonomické rozvinutosti regionů, v míře jejich ekonomické specializace a ve stupni urbanizace, jež vlastně tvoří osu diferenciace životních podmínek, je třeba chápat jako výsledek dlouhodobého historického vývoje územních struktur i jako výraz aktuálních sociálně ekonomických a společensko-politických podmínek jejich reprodukce.

Realizace sociálně politických cílů ve vývoji územní diferenciace životních podmínek je tedy podstatně zprostředkována historií „fixovanou“ v materiálních strukturách regionů, v jejich sociální struktuře, v kulturních vzorcích, a tudíž i v chování lidí. Čas změny těchto struktur je delší než čas změny sociálně politické struktury společnosti, která tyto změny uvádí v pohyb.

Z toho ovšem vyplývá, že stejná opatření či v podstatě stejné procesy mohou ve shodných společensko-politických podmínkách, ale v územích s dosud rozdílným historickým vývojem, vést k různým efektům podle toho, v jakém systému územních diferenciací, jenž je historicky podmíněn, k cílové změně dochází. Proces intenzivní industrializace bude v prostorové struktuře zřejmě vyvolávat jiné sociální a demografické efekty v území již poměrně industrializovaném než v území, kde proces industrializace teprve začíná.

Rozbor hypotézy o rozdílech sociálně prostorových struktur ČSR a SSR tedy vyžaduje analýzu vztahů mezi územními diferenciacemi, přičemž klíčové explikační postavení by v této analýze měly mít rozdíly ve stupni industrializace a urbanizace a jejich vzájemný vztah. Tento metodologický princip je jen praktickým vyjádřením teoretického předpokladu, že industrializace a urbanizace jsou v počátečních fázích dominantními procesy „rozrůžňujícími“ životní podmínky v prostoru (SSR), avšak na určitém stupni svého vývoje toto dominantní postavení postupně ztrácí (ČSR).

Konstrukce analytických dimenzí sociálně prostorové struktury ČSSR

Na počátku analýzy sociálně prostorové struktury ČSSR bylo třeba vyřešit strategicky nejzávažnější problém, totiž jak za množstvím údajů, jež tvoří základní jednotku analýzy, odkrýt hlubší a obecněji platné struktury územní diferenciací. Je samozřejmé, že směřujeme-li k obecněji platným analytickým pojmům, jimiž bychom byli schopni popsat hlavní zákonitosti utváření sociálně prostorové struktury, rezignujeme na některé detaily, jež by mohly být v mnoha případech zajímavé a často instruktivní. Jinak řečeno, za odkrývání obecnějších aspektů územní diferenciací platíme ztrátou informace o některých jejích konkrétních jevových formách. Z hlediska potřeby poznání makrostrukturálních společenských přeměn a jejich „zápisu“ do sociálně prostorové struktury společnosti je však tato „ztráta“ přijatelnou cenou, nehledě k tomu, že případná interpretace detailů na pozadí informací o obecnějších zákonitostech diferenciací vede k hlubšímu pochopení jejich vzájemných vztahů. (3)

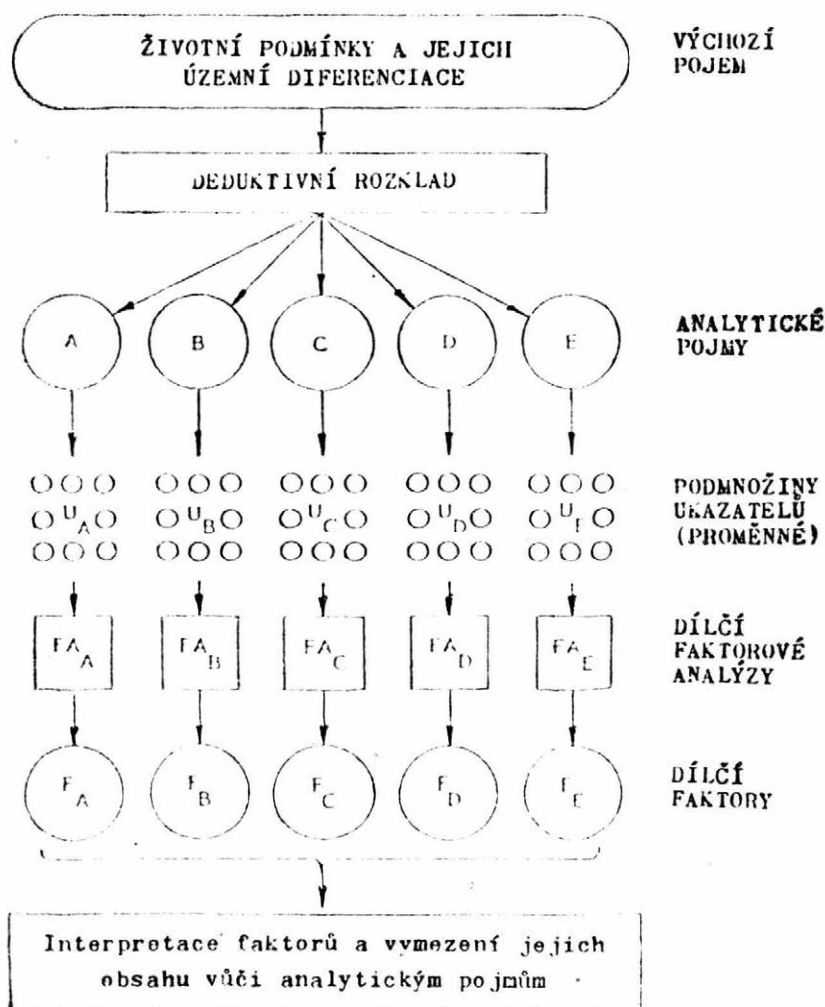
Způsob hledání základních dimenzí pro popis sociálně prostorové struktury ČSSR je názorně vyjádřen ve schématu 1. Analýza sociálně prostorové struktury ČSSR vychází na jedné straně z určitých teoretických představ o územní diferenciaci životních podmínek, na druhé straně však i z některých omezení v možnostech naplnit tyto představy reálným empirickým obsahem, který by dovolil přímo formulovat hypotézy o vzájemných vztazích jednotlivých aspektů územní diferenciací a tak vlastně vytvořit určitý hypotetický (heuristický) model sociálně prostorové struktury. Pro čistě deduktivní rozklad výchozích teoretických pojmů do empiricky zachytitelných indikátorů zde chyběla dostatečná „empirická“ zkušenost. Vyjít od „čisté“ empirie, tak jak je to v této fázi běžné u tradičního faktorového přístupu (factorial ecology), by znamenalo rezignovat na určitou výchozí teoretickou představu, která dává výzkumu základní orientaci.

Vněst do empirické analýzy předpoklady pro ověření výchozí hypotézy o rozdílnosti sociálně prostorových struktur ČSR a SSR, tj. o odlišné „logice“ vztahů mezi územními diferenciacemi, vyplývající především z rozdílů v sociálně historickém čase industrializace a urbanizace, znamená definovat analytické dimenze územní diferenciací tak, aby byly pokud možno jednoznačně interpre-

(3) Za výchozí analytickou jednotku byl zvolen okres (teprve na úrovni okresu bylo možné propojit údaje ze sčítání lidu s dalšími obory statistiky, zejména s ekonomickou statistikou), přičemž veškeré ukazatele (celkem zhruba 120 ukazatelů za každý okres) se vztahují k roku 1970.

tovatelné a z hlediska územní diferenciace relevantní. Potvrdilo se, že tradiční aplikace faktorové analýzy je nevhodná, neboť spojuje významově odlišné roviny diferenciace, které bylo třeba z analytických důvodů [tj. s ohledem na možnosti konstruovat model vztahů mezi těmito rovinami] oddělit.

Schéma 1. Proces identifikace hlavních dimenzí územní diferenciace životních podmínek v ČSSR

Z toho důvodu jsme výchozí datovou bázi nejprve strukturovali do několika významových okruhů a teprve v těchto „podmnožinách“ významově příbuzných indikátorů jsme faktorovou analýzou hledali hlavní analytické dimenze územní diferenciace ČSSR.(4) Ve výsledcích faktorové analýzy jsme identifikovali následujících osm analytických dimenzí:

(4) Na základě výsledků dosavadních analýz jsme vytvořili šest podmnožin ukazatelů, tak aby vyjadřovaly: a) stupeň ekonomické rozvinutosti a specializace; b) stupeň urbanizace a rozvinutosti sídelní struktury; c) charakter sociální struktury;

1. Stupeň industrializace {IND}
2. Rozvinutost a efektivita zemědělství {ZEM}
3. Stupeň urbanizace a kvalita materiální vybavenosti sídel {URB}
4. Životní úroveň domácností {ZUR}
5. Demografická progresivita {DEMO}
6. Sociální a vzdělanostní struktura {SOCP}
7. Národnostní minority {MINO}
8. Sociální problémy {PROB}.

Výsledky faktorové analýzy reflektují v podstatě dva typy omezení, charakter jednotky (okres) a limity výchozí datové báze. Volba okresu jako analytické jednotky je určitým kompromisem mezi snahou pokrýt jednotku co největším počtem indikátorů a snahou, aby tato jednotka byla co nejmenší. Problém volby okresu jako výchozí jednotky analýzy spočívá především v tom, že jde o území spíše administrativně správního charakteru než o přirozený region a že toto území není z hlediska sledovaných charakteristik dostatečně homogenní. Limity výchozí datové báze, ačkoli jsme se snažili je překlenout její strukturací do významově relevantních okruhů indikátorů, nebyly dány ani tak celkovým počtem ukazatelů, jako spíše určitými disproporcemi v možnostech zachytit jednotlivé roviny územní diferenciaci dostatečně různorodými indikacemi.

Význam, který jednotlivým analytickým pojmům „propůjčila“ faktorová analýza, je tedy třeba chápat pouze jako více či méně úspěšnou aproximaci k významu, s nímž bývají obvykle spojovány. Jestliže z metodologického hlediska je faktorová analýza procesem syntézy či zobecnění indikací obsažených v jednotlivých proměnných v ukazatel vyšší roviny obecnosti, pak z gnozeologického hlediska je současně procesem redukce, neboť teoretické pojmy (industrializace, urbanizace atd.) jsou zde redukovány na jejich empiricky vyjádřitelné konstrukty (faktory). Jakkoli mají tyto konstrukty obecnější, syntetičtější a komplexnější povahu než jednotlivé proměnné, z nichž vznikají, jsou vůči teoretickým pojmům vždy v pozici indikátoru, tj. jevu, který zprostředkuje empirické poznání jiného jevu, v pozici zvláštního vůči obecnému.

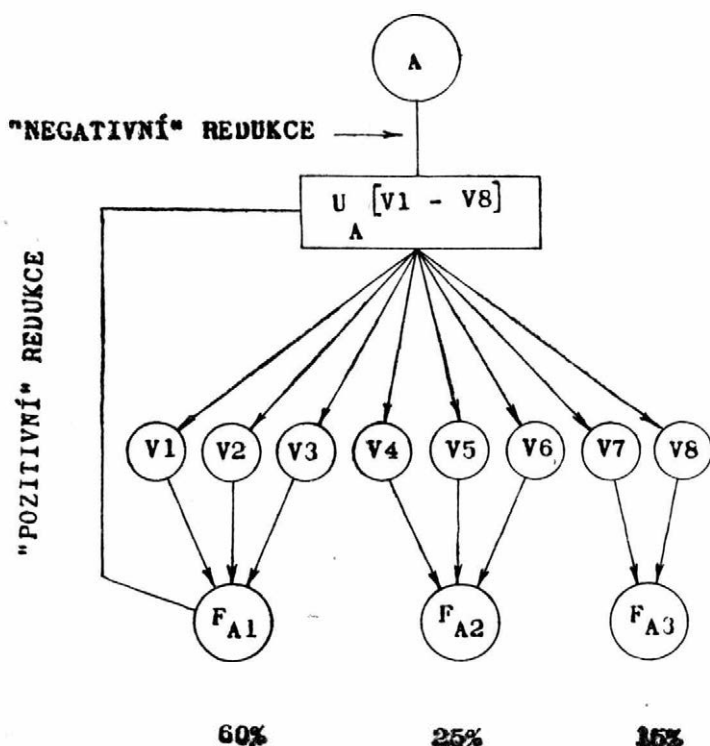
Bylo řečeno, že faktorová analýza, tak jak byla aplikována v našem výzkumu, obsahuje dvě fáze redukce vůči teoretickým pojmům. V první fázi dochází k redukci vyplývající z reálných možností pokrýt výchozí pojem dostatečným počtem proměnných, jež se k němu vztahují. Zde jsme omezení dostupností statistických údajů za zvolené analytické jednotky. Tuto fázi redukce bychom mohli nazvat redukcí „negativní“. Druhá fáze vyplývá z povahy aplikované metody. V jejím výsledku se odráží záměr a metodologický požadavek redukovat (v případě faktorové analýzy současně „syntetizovat“) výchozí množinu indikátorů na takový empirický obsah, který je vzhledem k územní diferenciaci relevantní.

Máme-li tedy — podle schématu 2 — nějaký teoretický pojem A a k němu zjištěné příslušné ukazatele v množině U_A a faktorová analýza v této množině identifikuje tři faktory FA_1 , FA_2 a FA_3 s naznačenými podíly na vysvětlené varianci, pak je zřejmé, že faktor FA_1 , tvořený lineární kombinací proměnných V_1 , V_2 a V_3 , je synteticky vyjádřen „dominantou“ diferenciaci. Vzhle-

d) životní úroveň domácností; e) demografickou strukturu; f) výskyt některých sociálních problémů a deviací. Hlavním cílem faktorizace těchto okruhů bylo nahradit množství proměnných v každém z nich jednou (popřípadě několika) syntetickou proměnnou (faktorem), jež by tento okruh reprezentovala v další analýze. Faktorová analýza měla v každém z uvedených okruhů odhalit synteticky vyjádřenou dominantu diferenciaci na úrovni okresů.

dem k tomu, že v rámci syntézy zde probíhá i selekce z hlediska stupně diferenciace — což je z hlediska dané úlohy žádoucí — bychom pro tuto fázi redukce zvolili přívlastek „pozitivní“.

Schéma 2. "Negativní" a "pozitivní" redukce faktorů vůči teoretickým pojmům

Vůči teoretickému pojmu A je tedy dominantní faktor negativně redukován omezeností množiny proměnných, z nichž může být extrahován, avšak v tomto rámci je „pozitivně“ redukován na ty jevy, které jsou z hlediska územní diferenciace dominantní a navíc tvoří vnitřně smysluplný komplex. Z uvedených důvodů je tedy třeba výsledky faktorové analýzy vždy považovat za významové zúžení teoretických pojmů, které zastupují, a s tímto zúžením při další práci s faktory vždy počítat.

Protože v této stati budeme některých z uvedených analytických dimenzí používat, podívejme se alespoň ve stručnosti, jaký empirický obsah vyjadřují. *Stupeň industrializace* vyjadřuje prakticky podíl průmyslové činnosti na ekonomické struktuře okresu [podíl ekonomicky aktivních v průmyslu, hodnota průmyslové výroby na obyvatele, základní prostředky v průmyslu na jednoho obyvatele atd.]. *Stupeň urbanizace* je faktor vyjadřující především kvalitu bytů, kvalitu infrastruktury a občanské vybavenosti sídel. Ve faktoru *životní úroveň domácností* je zobrazena jednak vybavenost domácností některými předměty dlouhodobé spotřeby (auto, chata, vysavač, chladnička), výše příjmů na hlavu, výše úsporných vkladů a průměrná zalidněnost bytů. *Demografická progresivita* vyjadřuje především věkovou strukturu populace a podíl domácností s více dětmi. Faktor *sociální a vzdělanostní struktury* je nejvíce „sycen“ proměnnými vyjadřujícími podíl osob s vysokoškolským (resp. středoškolským) vzděláním a podíl zaměstnanců.

Po ověření faktorů a po interpretaci jejich prostorových distribucí bylo přikročeno ke konstrukci heuristického modelu sociálně prostorových struktur ČSR a SSR. Z tohoto relativně rozsáhlého a složitého modelu založeného na metodě tzv. „path-analýzy“ lze konstruovat dílčí analytické modely odpovídající určitým vybraným hypotézám. Tímto způsobem bylo modelu využito i pro hlubší rozbor a prověření v úvodu formulované hypotézy.

Rozdíly v charakteru sociálně prostorových struktur ČSR a SSR

Hluboké rozdíly v rozvinutosti českých krajů a Slovenska po druhé světové válce — důsledek dlouhodobě odlišného historického vývoje a národnostní politiky kapitalistického státu — nemohly být programově odstraňovány jinak proměnnými vyjadřujícími podíl osob s vysokoškolským (resp. středoškolským) vzděláním a podíl zaměstnanců.

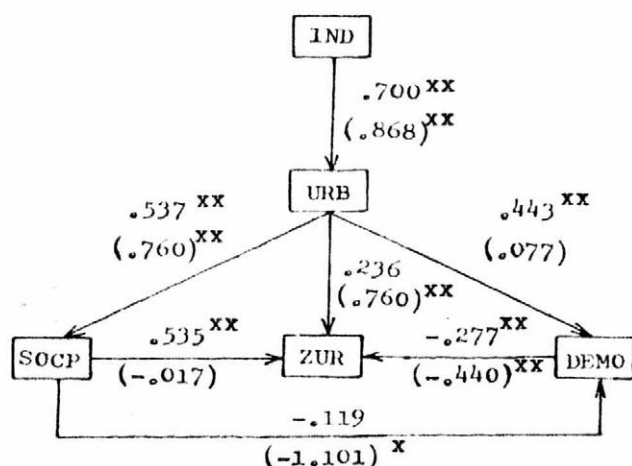
Po ověření faktorů a po interpretaci jejich prostorových distribucí bylo přikročeno ke konstrukci heuristického modelu sociálně prostorových struktur než dynamickým vývojem Slovenska, zejména jeho intenzivní industrializací a urbanizací. Rozdílnost výchozí situace a odlišnost „modelů“ i dynamiky poválečného vývoje, kterou zde není třeba zvlášť dokazovat, jsou vedle odlišných geograficko-přírodních podmínek dva nejdůležitější faktory, jež se podílejí na rozdílnosti jejich sociálně prostorových struktur. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že dnešního velmi obdobného stupně rozvinutosti bylo dosaženo značně rozdílnými vývojovými procesy, jež měnily povahu sociálně prostorových struktur.

Pokusme se nyní ukázat, jakým způsobem se odlišnost výchozí situace a rozdíly v dynamice poválečného vývoje zapsaly do sociálně prostorových struktur těchto dvou národních celků, jakým způsobem vstupují do reprodukce životních podmínek a do procesu vývoje a reprodukce sociálně třídní struktury. Podle vstupní hypotézy jsou ve sledované etapě vývoje hlavními vývojovými procesy (tj. procesy, jež jsou hlavními nositeli změn v sociálně prostorové struktuře společnosti) industrializace a urbanizace. Podívejme se z hlediska této hypotézy na některé hlavní rozdíly v utváření sociálně prostorových struktur ČSR a SSR, přičemž důraz budeme v této souvislosti klást zejména na sociálně prostorovou podmíněnost životní úrovně.

Ve schématu 3 jsou uvedeny hlavní kauzální vazby mezi prvky sociálně prostorových struktur ČSR a SSR, tak jak byly tyto prvky definovány faktorovou analýzou.⁽⁵⁾ Především je zde patrné to, že na Slovensku — jež je vůči ČSR jak z hlediska industrializace, tak z hlediska urbanizace méně rozvinuté — je

(5) Uvedené schéma je jen výsledkem komplexnějšího „kauzálního“ modelu, ve kterém figurují i ostatní zjištěné analytické dimenze územní diferenciace. Zde se omezujeme pouze na tu část celkového modelu, která zobrazuje vztahy týkající se hypotézy, již se zabýváme v této stati. Hodnoty vyjadřující kauzální vztahy v modelu jsou výsledkem „path-analýzy“ (jedná se o tzv. „path-koefficienty“, resp. o standardizované parciální regresní koefficienty mezi jednotlivými zjištěnými faktory). V původním komplexním modelu figurovaly oba hlavní (rámcové) prvky, tj. industrializace a urbanizace každý samostatně. Analýza však ukázala, že hlavní kauzální vazby směrem od industrializace se realizují prakticky až prostřednictvím urbanizace (přímé kauzální efekty industrializace byly zanedbatelné). Proto v tomto zúženém analytickém modelu již figurují v podobě kauzálního zřetězení. Vzhledem k tomu, že uvedené „path-koefficienty“ jsou založeny v ČSR a v SSR na rozdílných počtech případů, což může ovlivnit jejich velikost (přičemž rozdíly ve velikosti těchto koefficientů v ČSR a SSR jsou často předmětem interpretace), kontrolovali jsme tuto skutečnost dvojím způsobem: 1. výpočtem statistické významnosti koefficientů (viz schéma 3 a 4); 2. jednoduchou regresní analýzou a jejím grafickým znázorněním pomocí tzv. „scattergramu“ (viz graf 1 až 3). Obě tyto kontroly ukázaly, že rozdíly ve velikostech path koefficientů reflektují rozdíly mezi oběma strukturami.

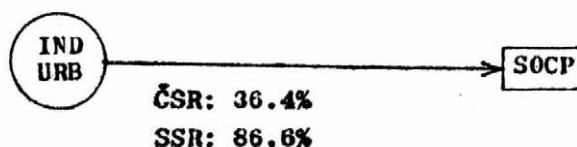
Schéma 3. Kauzální vztahy v územní diferenciaci ČSR a SSR
(hodnoty v závorkách platí pro SSR)* /

***/ Koeficienty označené ^{xx}, ^x jsou statisticky signifikantní na hladině významnosti 0.01, resp. 0.05.**

vazba těchto dvou faktorů těsnější, tj. tyto procesy jsou zde na sebe více navzájem vázané než v ČSR.(6)

V souvislosti s vymezením tří hlavních konstitutivních rovin sociálně prostorové struktury se nejprve podíváme na to, jakým způsobem vstupuje komplex industrializace – urbanizace do rozdílů v sociální struktuře okresů v ČSR a SSR. Z modelu je patrné, že vyšší podíl osob s vyšším vzděláním a vyšší podíl zaměstnanců je na Slovensku s tímto „vývojovým komplexem“ spjat těsněji než v ČSR (příslušné „path“ koeficienty: 0.537; 0.760). Vyjádříme-li tuto skutečnost prostřednictvím podílu vyčerpané variance, vyniknou rozdíly mezi oběma národními celky ještě plastičtěji:

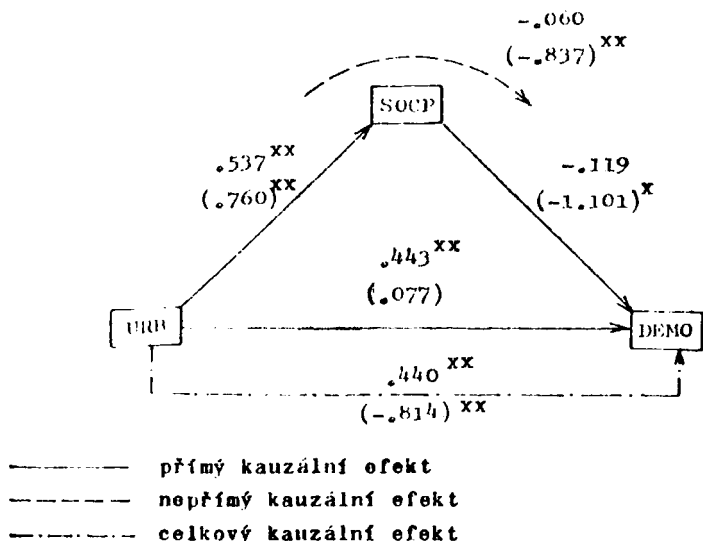
Komplex industrializace-urbanizace vyčerpává v ČSR 36 % variance faktoru sociální a vzdělanostní struktury (tj. variance na úrovni okresu), v SSR však 87 %. Tímto způsobem docházíme k prvnímu důležitému zjištění:

1. na Slovensku jsou rozdíly v sociální struktuře mezi okresy větší než v ČSR (směrodatná odchylka tohoto faktoru v ČSR činí 0.826, v SSR 1.266);
2. tyto rozdíly jsou v SSR mnohem těsněji spojeny s rozdíly v rozvinutosti regionů (okresů) ve směru industrializace-urbanizace než v ČSR.

(6) Hodnoty příslušných faktorů svědčí o tom, že SSR je vůči ČSR „pozadu“ více v urbanizaci (ČSR 0.371; SSR -0.741, při průměru 0.0 pro celou ČSSR) než v industrializaci (ČSR 0.168; SSR -0.336).

Důležitou zprostředkující roli v sociálně prostorové podmíněnosti životní úrovně hraje demografická struktura území, jejíž charakter jsme ve výsledcích faktorové analýzy definovali faktorem nazvaným „demografická progresivita“ (DEMO). Pokusme se tedy nyní odpovědět na otázku, jaké místo má demografická progresivita v „logice“ vztahů, jež platí v územní diferenciaci ČSR a SSR. Zde je situace již poněkud složitější a je třeba ji vyjádřit pomocí přímých i nepřímých kauzálních vazeb uvedených v pomocném schématu 4.

Schéma 4. Sociálně prostorová podmíněnost demografické progresivity v ČSR a SSR
(hodnoty v závorkách platí pro SSR) */

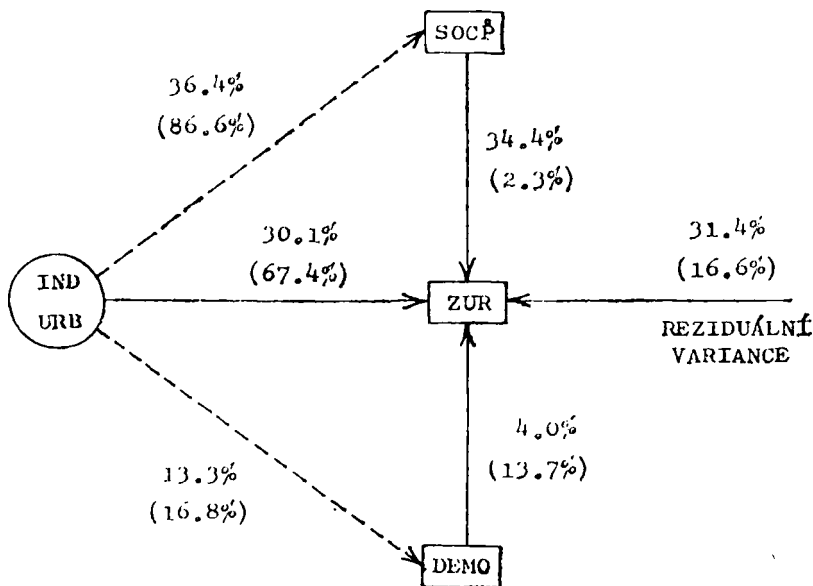
*/ Koeficienty označené ^{xx}, ^x jsou statisticky signifikantní na hladině významnosti 0.01, resp. 0.05.

Porovnání přímých kauzálních efektů naznačuje, že se stupněm rozvinutosti „urbánních“ životních podmínek se v ČSR demografická progresivita poněkud zvyšuje, zatímco v SSR se tento *přímý* kauzální efekt neprojevuje. Na Slovensku se však vliv urbanizace na demografickou progresivitu realizuje o to více nepřímo, a to opačným směrem [−0.837]. Urbanizace zde vede k pronikavým změnám v sociální struktuře okresů [0.760], které působí ve směru výrazného snížení v průměru dosud vysoké demografické progresivity [−1.110]. Na základě těchto výsledků lze formulovat hypotézu, podle níž *rozvinutost ve směru urbanizace-sociální struktura, pokud v ČSR tímto směrem vůbec působí* (za relativně vysokými „path-koeficienty“ se skrývají ve skutečnosti jen vcelku malé rozdíly v demografické progresivitě), *pak spíše ve směru posílení v průměru nízké demografické progresivity, v SSR ovšem jednoznačně ve směru výrazného snížení jejich v průměru mnohem vyšších hodnot.* (7) Jedním z vysvětlení této skutečnosti může být to, že „demografická revoluce“ proběhla v ČSR dříve než na Slovensku, kde kromě celkového zpoždění tohoto procesu

(7) Při průměru 0.0 pro celou ČSSR je hodnota faktoru demografické progresivity v ČSR −0.451, v SSR 0.902.

můžeme navíc pozorovat větší sociálně prostorovou podmíněnost populačního chování. To znamená, že zde dosud existují oblasti, kde se — v důsledku zatím jen nevýrazných změn v industrializaci, urbanizaci a tím i v některých dimenzích sociální struktury — demografická struktura odvíjí zatím spíše od „tradičního modelu“ populačního chování. Jednoduše řečeno, *tam kde se Slovensko blíží stupněm rozvinutosti úrovni ČSR (zejména ve směru urbanizace a sociální struktury), tam se oba národní celky k sobě přibližují i typem populačního chování.*

Schéma 5. Hierarchická dekompozice zdrojů variance faktoru životní úrovně
(hodnoty v závorkách platí pro SSR)

Po rozboru zprostředkujících vazeb se nyní soustředíme na rozdíly v sociálně prostorové podmíněnosti životní úrovně okresů mezi ČSR a SSR. Již ze schématu přímých kauzálních efektů (schéma 3) je zcela zřejmé, že vzorce sociálně prostorové determinace životní úrovně (jako charakteristiky okresu) se v ČSR a SSR dosti výrazně liší. Naši pozornost především upoutají rozdíly v přímém kauzálním efektu ze strany urbanizace, který je v SSR mnohem vyšší než u českých okresů (ČSR: 0.236; SSR 0.760). Opačná situace je v přímém kauzálním efektu ze strany „rozvinutosti“ sociální a vzdělanostní struktury, který je relativně vysoký v ČSR (0.535), ale zanedbatelný v SSR (—0.017). Na Slovensku se však vliv tohoto faktoru prosazuje o to výrazněji nepřímo ve velmi silné vazbě přes demografickou progresivitu (—1.101; —0.440). Pro názornější vyjádření těchto složitějších vazeb bude opět užitečné uvést dekompozici zdrojů variance faktoru životní úrovně (viz schéma 5).

V uvedeném schématu, jež je založeno na metodě hierarchické dekompozice zdrojů variance, (8) lze zjistit hlavní rozdíly v komplexní určenosti diferencí

(8) Tato metoda je založena na jednoduchém principu postupného odčerpávání variance závisle proměnné jednotlivými nezávisle proměnnými v předem stanove-

v životní úrovni českých a slovenských okresů. Vyjádříme-li celkovou varianci faktoru životní úrovně hodnotou 100 %, mají příslušné vzorce dekompozice zdrojů této variance následující hodnoty:

ČSR:

$$100 \% \text{ ZUR} = 30.1 \% \text{ IND-URB} + 34.4 \% \text{ SOCP} + 4.0 \% \text{ DEMO} + 31.4 \% \text{ REZIDUÁLNÍ VARIANCE}$$

SSR:

$$100 \% \text{ ZUR} = 67.4 \% \text{ IND-URB} + 2.3 \% \text{ SOCP} + 13.7 \% \text{ DEMO} + 16.6 \% \text{ REZIDUÁLNÍ VARIANCE}$$

Na první pohled jsou zde patrné značné difference. V ČSR zůstává daným modelem nevyčerpáno 31 % variance faktoru životní úrovně, v SSR pouze 16,6 %. To znamená, že rozdíly v životní úrovni okresů jsou v SSR podstatně více než v ČSR „definovány“ rozdíly v industrializaci, urbanizaci, v sociální a demografické struktuře okresů. V rámci této globálně silnější závislosti životní úrovně na uvedeném komplexu společensko-ekonomických jevů můžeme pozorovat i podstatně jinou vnitřní strukturu souvislostí. Po odčerpání vlivu komplexu industrializace-urbanizace (v ČSR 30 %, v SSR 67 %) zůstává v ČSR značná část variance životní úrovně mezi okresy vysvětlitelná pouze rozdíly v jejich sociální struktuře (34,4 %), zatímco na Slovensku je podíl rozdílů v samotné sociální struktuře okresů(9) na explikaci rozdílů v životní úrovni téměř zanedbatelný [2,3 %] a prosazuje se až zprostředkovaně přes změny v demografické struktuře okresů (viz schéma 3 a 4), která má na explikaci rozdílů v životní úrovni okresů v SSR podstatně větší vliv než v ČSR.

Z předchozích analýz lze tedy formulovat závěr, že v SSR v současné etapě vývoje jsou rozdíly v životní úrovni okresů prakticky zcela určeny rozdíly v jejich rozvinutosti ve směru industrializace-urbanizace, a to jak přímo, tak nepřímo přes změny v demografické struktuře vyvolané změnami v sociální struktuře okresů. V ČSR se tato primární určenost rozdílů v životní úrovni okresů ze strany hlavního vývojového procesu (industrializace-urbanizace) již neprojevuje v tak silné míře a na její místo nastupuje bezprostřední vliv rozdílů v rozvinutosti sociální struktury, jejichž rozpětí se však stále zmenšuje.

V úvodu jsme se pokusili naznačit, že čím dynamičtější jsou hlavní vývojové procesy, od nichž se odvíjí charakter územní diferenciace, tím hlubší můžeme očekávat rozdíly v územní diferenciaci životních podmínek a tím výraznější můžeme pozorovat vztahy mezi jednotlivými rovinami definujícími sociálně prostorovou strukturu. Současně jsme vyjádřili předpoklad, že na určitém stupni rozvinutosti dochází na vyšší kvalitativní úrovni k homogenizačním procesům a diferenciační význam hlavních vývojových procesů se pak snižuje.

ném pořadí. Tzn. že nejprve byla odčerpána ta část variance faktoru životní úrovně, již lze vysvětlit rozdíly v industrializaci a urbanizaci. Ze zbývajících částí variance tohoto faktoru byl odčerpán další díl, spojený s působením rozdílů ve faktoru sociální a vzdělanostní struktury (avšak pouze té jejich „části“, která již nebyla obsažena v rozdílech v industrializaci a urbanizaci). V posledním kroku byl hledán podíl variance vysvětlitelný samotnými rozdíly v demografické progresivitě (které však již nebyly obsaženy v rozdílech v industrializaci-urbanizaci a v sociální struktuře okresů).

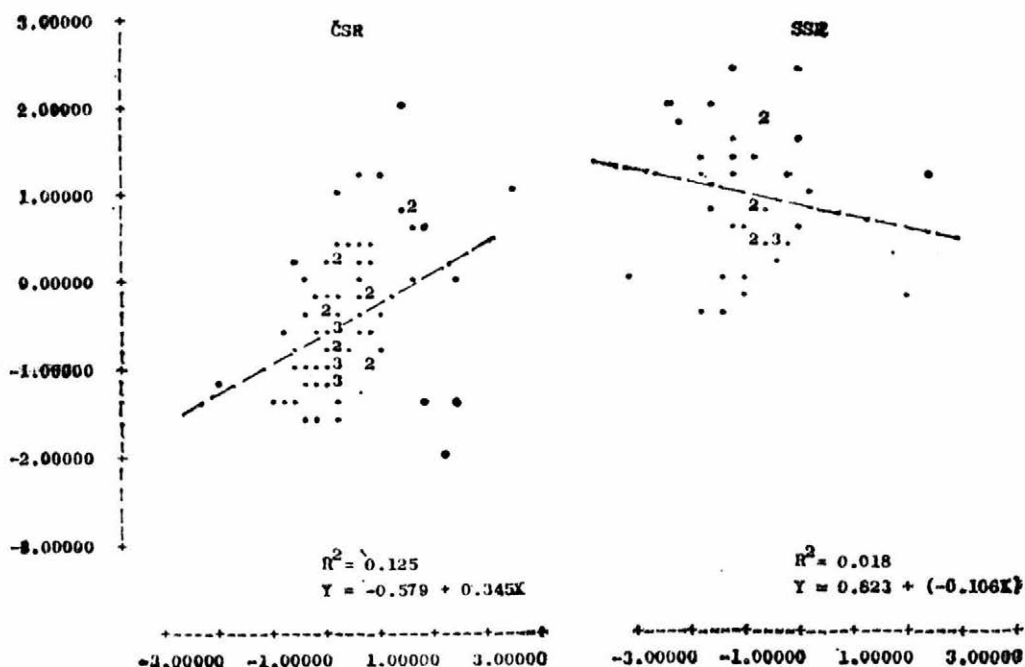
(9) Máme tím na mysli působení těch rozdílů v sociální a vzdělanostní struktuře okresů, jež nejsou přímo spojeny s rozdíly v industrializaci a urbanizaci.

Domníváme se, že tyto hypotézy jsou nosné i pro posuzování současných rozdílů v charakteru územní diferenciaci ČSR a SSR, projevujících se nejen v míře této diferenciaci (v jejím rozpětí), ale rovněž v jejím typu, resp. v její vnitřní „logice“, kterou jsme se pokusili zachytit v našem modelu.

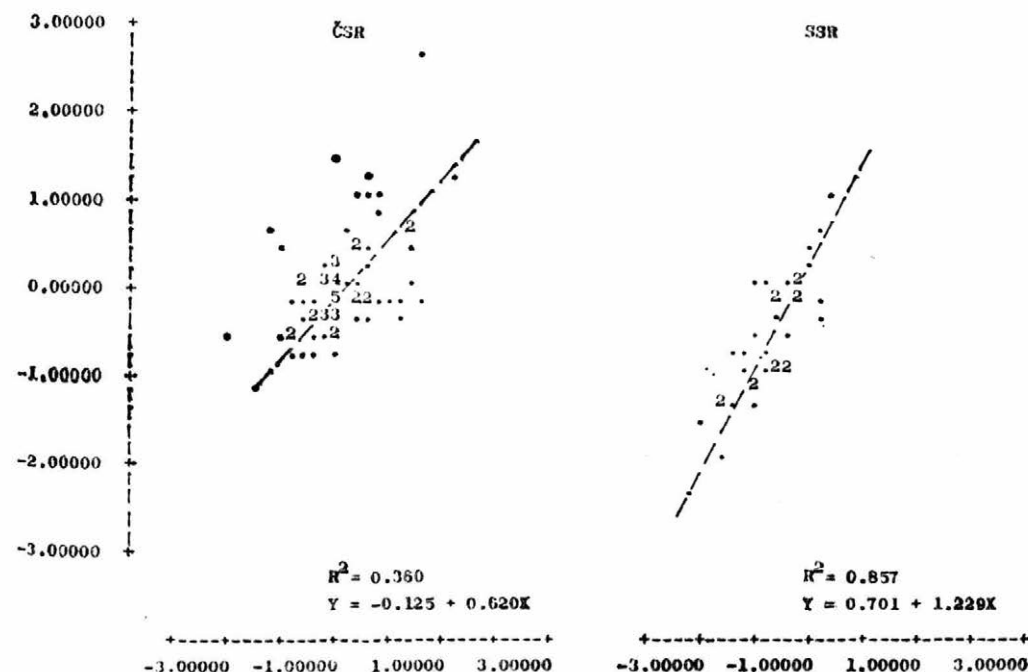
Ačkoli uvedené analýzy vycházejí z „heuristického“ modelu, tj. z modelu, jehož výsledkem nejsou a ani nemohou být nějaké konečné závěry, ale spíše přesnější hypotézy, které bude třeba dále prověřovat, lze na jejich základě říci, že sociálně prostorové struktury ČSR a SSR jsou zřejmě dosti odlišné. Nemůžeme zatím spolehlivě říci, jakým dílem je to způsobeno dosud nepřekonanými rozdíly v rozvinutosti a jakým dílem se na celkově kontrastnějším charakteru sociálně prostorové struktury Slovenska podílí právě vysoké tempo jeho rozvoje po druhé světové válce. Dynamický vývoj Slovenska na nových společensko-ekonomických základech, ačkoli pozdvihl toto území jako celek prakticky v období života jedné generace ze stavu agrární zaostalosti na úroveň průmyslové vyspělosti, nemohl přirozeně za tuto krátkou dobu zcela přeměnit dlouhodobým historickým vývojem utvářenou a fixovanou územní strukturu. Jinak řečeno, změna společnosti „zevnitř“, tj. přeměna vnitřních zdrojů reprodukce sociálně třídní a sociálně ekonomické struktury společnosti je vždy rychlejší, než změna její územní struktury, jejíž „čas změny“ je vždy podstatně delší. Na tuto skutečnost poukazuje na bázi porovnání historického vývoje geografických koncentrací obyvatelstva ČSR a SSR Hampl: „Zatímco v případě ČSR zjišťujeme relativní soulad v průběhu procesu geografické koncentrace obyvatelstva, urbanizace, industrializace, demografické revoluce apod., projevují se u vývoje Slovenska určité nepravidelnosti. Nejpodstatnějším znakem je pak zpoždění změn ve vnější — geografické — struktuře společnosti proti změnám ve vnitřní struktuře společnosti. Jestliže úroveň geografické koncentrace obyvatelstva na Slovensku v roce 1970 odpovídala zhruba situaci v ČSR okolo roku 1900, pak obdobně stanovené „zpoždění“ z hlediska úrovně porodnosti, podílu ekonomicky aktivního obyvatelstva vázaného na primární činnosti apod. je pouze 15—20leté“ [Hampl 1979 : 51].

Tato „geografická“ zjištění však mají i svou sociologickou relevanci, což jsme se v našem modelu pokusili vyjádřit rozdílným působením hlavních vývojových procesů na územní diferenciaci některých aspektů životních podmínek (životní úroveň, sociální struktura apod.). Zdrojem větších kontrastů v sociálně prostorové struktuře Slovenska oproti ČSR však není jen „územně fixovaná minulost“, tedy jakési „zpoždění“, ačkoli hraje zřejmě podstatnou úlohu, ale rovněž stupeň dynamiky současného vývoje. Rychlá industrializace a urbanizace jako hlavní osy vývoje Slovenska v poválečném období v první fázi vedou spíše k narůstání rozdílů v územní struktuře [je samozřejmé, že tyto procesy nemohou probíhat rovnoměrně po celém území] a k prohlubování závislosti u některých elementů sociálně prostorové struktury na hlavních vývojových procesech, a teprve na určitém stupni rozvoje dochází k novým homogenizačním procesům. Slovensko je oproti českým krajům v industrializaci i urbanizaci mnohem „mladší“, a tedy i diferencovanější. Proto se zde tyto procesy jeví jako „nosné osy“ diferenciaci životních podmínek mnohem silněji než v ČSR, kde — obrazně řečeno — *územní* diferenciaci životních podmínek sleduje spíše sociální aspekty [propojení rovin A a C — definovaných v úvodu této stati], zatímco na Slovensku je *sociální* diferenciaci životních podmínek spíše „překrývána“ *územní* diferenciací celkové rozvinutosti regionů (rovina B) vyplývající v současné etapě vývoje z procesů industrializace a urbanizace.

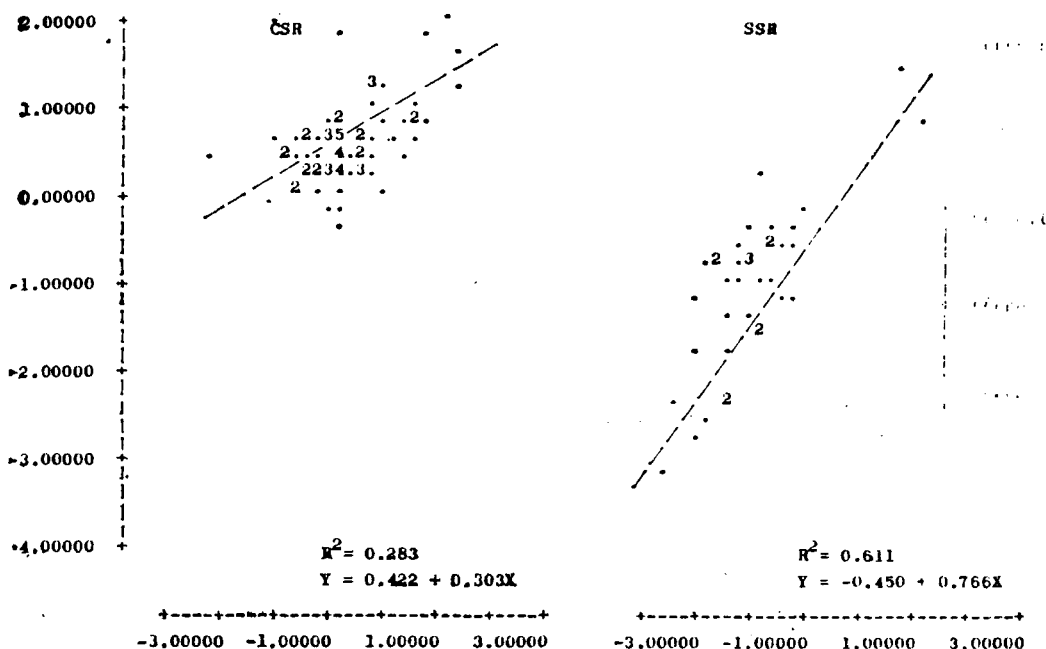
1. Souřadnicový graf (Scattergram) faktoru "demografická progresivita" (vertikálně)
a faktoru "stupeň urbanizace" (horizontálně)

2. Souřadnicový graf faktoru "sociální postavení" (vertikálně)
a faktoru "stupeň urbanizace" (horizontálně)

3. Souřadnicový graf faktoru "životní úroveň" (vertikálně)
a faktoru "stupeň urbanizace" (horizontálně)

Literatura

- Dogan, M. — Rokkan, S.: *Social Ecology*. Cambridge, The M. I. T. Press 1974.
- Hampl, M.: *Teorie komplexity a diferenciacie světa*. Praha, Univerzita Karlova 1971.
- Hampl, M.: *Sociálně geografická regionalizace CSR*. Praha, VÚSEI — ČSDS při CSAV (Acta demographica II) 1978.
- Hampl, M.: *Rozdíly ve vývoji geografické koncentrace obyvatelstva v českých zemích a na Slovensku*. Demografie 1979, č. 1, s. 48—51.
- Harvey, D.: *Social Processes and Form*. The Regional Science Association Papers, Vol. 25, 1970, s. 47—69.
- Ivanička, K. — Koval, L.: *Diferenciácia priestorovej ekonomickej štruktúry SSR*. Geografický časopis 1978, č. 1, s. 13—40.
- Križan, M.: *Teoreticko-metodologické problémy formovania koncepcie rozvoja málo rozvinutých zón v oblastiach na Slovensku*. Bratislava 1970.
- Labovitz, S. — Purdy, R.: *Territorial Differentiation and Societal Change*. American Journal of Economy and Sociology 1970, s. 29; 127—147.
- Marx, K.: *Kapitál, I*. Praha, SPN 1954.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“, sv. II*. Praha, Svoboda 1974.
- Matějů, P. — Musil, J.: *Společnost — prostor — jedinec*. Sociologický časopis 1981, č. 4, s. 347—365.
- Musil, J.: *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha, Svoboda 1977.
- Mezevič, M. N.: *Territorial'naja obščnost' kak sociologičeskaja kategórija*. Referát přednesený na Sociologickém sympoziu k plánování sociálního rozvoje měst a územních společenství. Varšava — Jablonna 1978 (cykl.).
- Mlinar, Z. — Teune, H.: *The Social Ecology of Change*. London, Sage Publications Ltd. 1978.
- Nekrasov, N. N.: *Problemy regional'noj ekonomiki*. Moskva 1974.
- Pivovarov, J. L.: *Sovremennaja urbanizacija: Suščnost', faktory i osobennosti izučeniya*. In: *Problemy sovremennoj urbanizacii*, Moskva 1973.
- Ziólkowski, J.: *Towards a Sociology of Regional Development and Planning*. The New Atlantis 1971, č. 2, s. 30—58.

Резюме

П. Матею: К некоторым аспектам дифференциации условий жизни в социально-пространственной структуре ЧССР

Территориальная дифференциация условий жизни — это тема, которой марксистская социология уделяла пока лишь небольшое внимание, причем как в плоскости социологической теории, так и в области конкретного анализа проблемы. Статья исходит из попытки реализовать теоретическую концептуализацию взаимоотношения социальной системы (социальной структуры) и пространственной структуры общества (см. П. Матею - И. Мусил: «Общество — пространство — индивид», Социологики часопис, 1981, № 4, стр. 347—365).

Ее назначение — проверить уже раньше сформулированную гипотезу, согласно которой система территориальных дифференциаций (социально-пространственная структура) представляет исторически развивающуюся систему, в которой в долгосрочной перспективе протекают как процессы дифференциации, так и процессы гомогенизации (объединения), устремленные к углубляющейся комплексности системы (т. е. с одной стороны, экономически эффективная пространственная дифференциация различных видов хозяйственной деятельности, а с другой, гомогенизация условий жизни). Но с краткосрочной точки зрения можно идентифицировать период, когда вследствие значительного ускорения изменений (например, интенсивная индустриализация) в области условий жизни сначала углубляются территориальные различия и лишь после достижения определенного пункта в развитии происходит их постепенное выравнивание на более высоком качественном уровне.

Эта гипотеза проверяется в статье на различиях между социально-пространственными структурами ЧСР и ССР. Предметом анализа являются отношения между отдельными параметрами территориальной дифференциации (индустриализация, урбанизация, социальная структура, уровень жизни, демографическое поведение и пр.), причем именно в интерпретации этих различий можно вскрыть отличные характеры социально-пространственных структур этих больших территориальных единиц. Отдельные параметры территориальной дифференциации были определены посредством факторного анализа и были использованы для составления эвристической причинной модели — раздельно для ЧСР и ССР. Ключевыми элементами обеих моделей являются факторы, выражающие степень индустриализации и урбанизации, которые — согласно вступительной рабочей гипотезе — образуют главные оси территориальной дифференциации. Анализ и интерпретация частных моделей показали, что:

1. в ССР различия в социальной структуре между районами больше, чем в ЧСР, причем эти различия здесь гораздо теснее чем в ЧСР связаны с различиями в направлении индустриализации — урбанизации;
2. развитость в направлении «урбанизация-социальная структура» действует в ЧСР как момент небольшого роста демографической прогрессивности, в ССР, однако, скорее в направлении снижения ее в среднем гораздо более высоких значений (там где ССР приближается по степени развитости к уровню ЧСР, оба национальных комплекса приближаются друг к другу и по типу демографического поведения);
3. различия в уровне жизни районов в ССР на данном этапе развития в гораздо большей мере, чем в ЧСР, зависят от различий в развитости в направлении индустриализации-урбанизации; в ЧСР доминирующее положение оси дифференциации «индустриализация-урбанизация» постепенно отходит на задний план и на ее место выдвигается собственная дифференциация в социальном составе населения, обусловленность которого процессами индустриализации и урбанизации здесь также значительно ниже, чем в ССР.

Словакии по сравнению с ЧСР является не только «территориально зафиксированное прошлое», хотя оно явно играет до сих пор немаловажную роль, но и степень и характер динамики развития после войны. Бурная индустриализация и урбанизация, как главные оси развития Словакии в послевоенный период, вели пока скорее к росту относительных различий в территориальной структуре и к углублению зависимостей между отдельными плоскостями территориальной дифференциации. Чешские области являются более «старыми» по индустриализации и урбанизации, а следовательно и менее дифференцированными. Роль этих «ключевых» процессов территориальной дифференциации здесь, естественно, слабее.

Summary

P. Matějů: On Some Aspects of the Differentiation of Living Conditions in Czechoslovakia's Social-Space Structure

The regional differentiation of living conditions is a theme to which Marxist sociology has so far devoted little attention both on the level of sociological theory and in the area of concrete problem analysis. The paper is a continuation of the attempt at theoretical conceptualization of the relationship between the social system (social structure) and the space structure of society (see P. Matějů, *J. Musil: Society — Space — Individual*, *Sociological Review*, 1981, No. 4, pp. 347–365).

Its aim is to verify the previously formulated hypothesis stating that the system of regional differentiations (social-space structure) represents a historically developing system within which, in a long-term perspective, both differentiation processes and processes of homogenization (unification) are taking place; the latter tend to increase the complexity of the system that is, an economically effective special differentiation of economic activities on the one hand, and a homogenization of living conditions on the other. In a short-term aspect, however, it is possible to identify the period in the course of which, in consequence of a higher acceleration of changes (e. g. intensive industrialization), an intensification of regional differences in the area of living conditions is the first to take place, and it is only after reaching a certain stage of development that they are gradually wiped out at a higher qualitative level.

The present paper is concerned with verifying the above hypothesis on the differences between social-space structures of the Czech and the Slovak Socialist Republic. The subject of analysis are relationships among individual regional-differentiation dimensions (industrialization, urbanization, social structure, living standard, demographic behaviour, etc.), and it is exactly the interpretation of these differences that can bring to light the dissimilar character of social-space structures in these two large regional units.

The individual regional-differentiation dimensions were identified by factor analysis, and were used to elaborate a heuristic causal model — for the Czech Socialist Republic (CSR) and the Slovak Socialist Republic (SSR) separately. The key elements of both models are factors indicating the levels of industrialization and urbanization which represent — in harmony with the initial working hypothesis — the main axes of regional differentiation. The analysis and interpretation of partial models (path analysis) has revealed that:

1. inter-county differences in the social structure are greater in SSR than in CSR: in the former these differences are much narrowly connected with differences in the complex of industrialization-urbanization than in CSR;
2. in CSR, a higher level of development in the complex of urbanization-social structure contributes to a moderate increase of demographic progressiveness, whereas in SSR it rather tends to lower its value, which, on the average, are much higher here (wherever SSR is approaching CSR's level of evolution, both national units tend to become more alike even in the type of demographic behaviour);
3. at the present stage of development, the inter-county differences of the living standard in SSR depend on differences in the development level of the complex industrialization-urbanization to a much greater extent than in the case of CSR: here the dominant position of the differentiation axis industrialization-urbanization is gradually disappearing, while its place is taken over by actual differences in the social structure between counties, which are also much less conditioned by industrialization and urbanization processes in CSR than in SSR.

It follows from the above that the source of larger contrasts in the socio-spatial structure of Slovakia in comparison with the CSR is not only the „regionally fixed past“ — though of course its role is still far from negligible, but also the level and character of the dynamics of post-war development. A rapid industrialization and urbanization as the main development axes of Slovakia in the post-war period have so far tended to enhance the relative differences in the regional structure and to intensify the interdependence of individual regional-differentiation levels. The Czech countries, being „older“ in industrialization and urbanization, are also less differentiated. Hence the role of these „bearing“ processes of regional differentiation is naturally smaller here.